

Nicolae IORGA

ISTORIA ROMÂNILOR

Vol. X

ÎNTREGITORII

Cartea Românească
EDUCAȚIONAL

TABLA MATERIILOR

Cartea I-a. LUPTA PENTRU INDEPENDENȚĂ	5
CAPITOLUL I. Conflictul cu Puterile garante.....	7
CAPITOLUL II. Falimentul cluburilor	42
CAPITOLUL III. Oameni noi și curente noi în cultura și politica românească	51
CAPITOLUL IV. Chestia românească și prietenia austro-ungară	71
CAPITOLUL V. Încercarea supremă a amicitiei austro-ungare în România	94
CAPITOLUL VI. Criza legăturii cu Austro-Ungaria.....	106
CAPITOLUL VII. Armistițiul interior	135
CAPITOLUL VIII. Un nou crez național	151
CAPITOLUL IX. Neutralitatea românească față de conflictul balcanic	168
CAPITOLUL X. Războiul pentru independență.....	210
CAPITOLUL XI. Consolidarea internă și opera de creațiune națională	245
CAPITOLUL XII. Douăzeci de ani de dominație a Coroanei	277
Cartea a II-a. LUPTA PENTRU UNITATEA NAȚIONALĂ	311
CAPITOLUL I. Impulsurile noii generații	313
CAPITOLUL II. România și criza balcanică.....	359
CAPITOLUL III. Tragedia Regelui Carol (1913-6).....	372
CAPITOLUL IV Războiul voinței naționale.....	384
Cartea a III-a. LUPTA PENTRU CONSOLIDAREA STATULUI ROMÂNIEI UNITE	467
CAPITOLUL I. Problema păcii și a alianțelor.....	469
CAPITOLUL II. Monarhia luptelor de partid înainte de Carol al II-lea	499
CAPITOLUL III. Regele nou și agonia partidelor	532
TABLA ilustrațiilor	551

CAPITOLUL I.

Conflictul cu Puterile garante

În februarie 1866, consulii care voiau să-și ia aere de supraveghetori și sfătuitoari gata de muștrări fură, cu toate prevederile lor repetate, surprinși de lovitura contra lui Alexandru Ioan I, pe care, în acel moment, Puterile îl priveau ca pe singurul care ar putea să guverneze această Românie de unde le veniseră atâtea griji. Pe când, în fața proclamației redactate într-un ton umflat până la ridicol, lumea bucureșteană, care nu o dată, prin negustorii și breslele ei, se închinase celui dintâi domn al României unite, stătea nepăsătoare înaintea schimbării violente săvârșite de oameni fără altă popularitate decât cea a clubului „roșu”, se instalase o „locotenență” cu generalul Golescu, aproape uitat în ultimii ani, cu colonelul Haralambie, care nu se distinsese niciodată prin nimic și, ca reprezentant al Moldovei, Lascăr Catargiu, un străin în București, miniștrii fiind Ion Ghica la Externe și președinte, Dimitrie Ghica la Interne, priceputul om de socoteli Petru Mavrogheni, mai târziu însărcinat de afaceri al lui Mihai Sturdza, la Finanțe, iar la Lucrări Publice D. A. Sturdza, care, reprezentând pe Lascăr Catargiu în regență, ajutase complotul contra rudei sale, completându-se cu C. A. Rosetti, la Culte, cu Ioan Cantacuzino, ministru al Justiției, ca secretar al locotenenților, ca șef al conspiratorilor pe Leca, la Război, – și Solomon, gata de o mișcare armată, demisionase¹. Reprezentanții Puterilor ocrotitoare se interesaseră cu o grabă care le face onoare față de soarta celui care căzuse. Pe când se

¹ Henry, *L'abdication du prince Cuza*, p. 175, ne. 48.

aclama în Corpurile Legiuitoare Filip I¹ și mâini brutale rupeau stema lui Alexandru Ioan I, călcând-o în picioare, consulul Franței, Tillos, fără să aștepte hotărârea Guvernului provizoriu, îl căută pe acesta în primul loc de internare al său, unde găsi hotărârea fermă a fostului domn de a nu reveni asupra actului de abdicare, cerând numai să i se lase drumul deschis către ospitalitatea unei străinătăți oarecare².

Fig. 1. Lascăr Catargiu

¹ Pentru candidatura lui în 1857; *ibid.*, p. 181 și urm.

² *Ibid.*, pp. 174-5, 176-7.

Generalul Haralambie, căruia, la primirea acestor rânduri, a trebuit să i se suie sângele în față, „arestatul” îi scria: „D-ta știi că principiul proclamat de Corpurile Statului a fost și rămâne scopul meu; căci, după a lor părere, numai un prinț străin poate asigura viitorul României; cred inutil să adaug că, dacă, în calitate de Domnitor al României, am lucrat totdeauna pentru realizarea acestei dorinți, tot așa, ca prinț român, nu voiu lipsi un moment să fac în acest sens tot ce va atârna de mine... Trăiască România!¹”.

Celorlalți consuli nu li se îngădui să-l vadă pe prizonier². Eder primi același răspuns, plin de o superioară demnitate și de un incomparabil spirit de jertfă. „Ce vreau acești domni”, spuse el, „adecă un Domn străin, vreau și eu. Am voit-o totdeauna și am lucrat pentru aceasta, dar cu mai multă pricepere de cum se face astăzi. Am crezut că trebuie să aștept momentul prielnic³”. Adăuga doar că prin ceea ce s-a făcut se deschide un drum către comisarul turcesc și „Căimăcămia” ultimelor timpuri⁴. La 14/26 ale lunii pleca pe neștiute trăsură, păzită de soldați, care trecu peste graniță pe acela care nu era să mai calce pământul țării create de dânsul⁵.

Frumoaselor cuvinte ale celui astfel izgonit li se va răspunde prin actul din 4 martie, care înfățișa agenților străinătății, pentru a comunica unde va fi nevoie, întreaga Domnie răsturnată ca o serie de abuzuri, de călcări de dreptate și delapidări, ca și compromiterea tuturor partidelor și personalităților, ajungând „să umilească și să desonoreze nația în ochii Europei”, fără să se pomenească nimic din marile isprăvi realizate. Li se făcea cunoscută speranța de a se acorda țării acel prinț străin care fusese dorit de la început încă⁶. Lui

¹ D. A. Sturdza, *Charles I-er*, I, p 2.

² Henry, *o.c.*, pp. 171-5.

³ *Ibid.*, pp. 178-9.

⁴ Tillos reapăru pentru a declara că recunoaște pe Cuza ca stăpân legitim al țării; *ibid.*, p. 179.

⁵ Napoleon refuză să-l primească...; *ibid.*, p. 247, no. 141.

⁶ *Ibid.*, p. 3 și urm. Și în *Treizeci de ani de Domnie a lui Carol I*, la această dată.

Gladstone, cu argumente economice, care se credeau potrivite, i se adresa deosebit Ion Ghica¹.

Încă la 24 februarie, contele de Flandra înștiința însă telegrafic că nu primește coroana, smulsă astfel celui în drept, și, pentru a nu se mai vorbi despre dânsul, porni într-o lungă călătorie italiană². Ministrul de Externe al Belgiei comunica, de altfel, la Paris, că prințul, neînștiințat încă oficial (!), s-a arătat foarte puțin măgulit că s-au gândit la dânsul pentru a-i urma prințului Cuza³.

Fig. 2. Generalul Haralamb

De altfel, din toate părțile se arăta dispoziția de a se aduna conferința prevăzută prin Tratatul de la Paris pentru a rezolva chestia deschisă de atentatori⁴. Fusese vorba mai întâi ca

¹ *Charles I-er*, p. 32 și urm.

² Henry, *o.c.*, p. 185, no. 61. Notificarea ministrului de Externe belgian, în D. A. Sturdza, *Charles I-er*, I, p. 3.

³ Henry, *o.c.*, no. 63. Cf. și *ibid.*, p. 186, no. 63.

⁴ *Ibid.*, p. 184, no. 58; p. 186 și urm.

adunarea să aibă loc la Constantinopol, dar se preferă să nu se stabilească deocamdată locul¹. Se vorbea și de posibila intervenire, în caz de tulburări, a trupelor turcești, întovărășite însă de comisari ai Puterilor². Măgulit de alegerea, pe care ar fi și primit-o, a unei rude a prințului consort Albert, Clarendon, contrar acestei intervenții, arăta deosebit de favorabil, ceea ce nu mai fusese de mult, „Principatelor”³. Era, firește, puțin dispus să admită ca prinț străin pe ducele de Leuchtenberg, pe „un prinț italian” și chiar pe ducele de Coburg⁴.

De o parte, Turcia cerea stăruitor aplicarea clauzelor din 1859, cu intervenția ei măcar diplomatică la București, pe de alta, Clarendon își amintea, dar prevăzând împotrivirea Rusiei, proiectul francez de cedare a Principatelor către Austria, în schimbul Veneției, care s-ar alipi la noua Italie⁵. Un memoriu moldovenesc către Poartă, propus de Ștefan Catargiu, dar combătut de Manolachi Costachi, cerea separația⁶.

Pentru a preîntâmpina primejdia, se trimiseră în grabă, ca reprezentanți ai Locotenenței domnești și ai Adunărilor, Manolachi Costachi, Costaforu și Al. Golescu la Constantinopol, V. Boerescu, Steege și un al treilea trimis la Paris⁷, având și căderea de a se înfățișa Conferinței. Se alăturaseră apoi Ion Brătianu și ca înlocuitor Scarlat Fălcoianu⁸.

¹ *Ibid.*, p. 187, no. 66.

² *Ibid.*

³ *Ibid.*, pp. 188-9; p. 190, no. 69; pp. 191-2. Nu erau admise pașapoarte pe numele lui Filip I; *ibid.*, pp. 188-9, 193, no. 69.

⁴ *Ibid.*, p. 192.

⁵ *Ibid.*, p. 197, no. 77. Cf. Riker, p. 507 și urm. Mai recent, Srbik, *La conversazione segreta tra l'Austria e la Francia del 12 giugno 1866*, în *Rivista Storica italiana*, 31 decembrie 1938, p. 1 și urm.

⁶ Riker, *The making of Roumania*, p. 502; Henry, *o.c.*, p. 218 și urm.

⁷ *Charles I-er*, p. 9 și urm. Ei avuseră și misiunea de a se aduna la Bruxelles pentru a oferi tronul lui Filip de Flandra. Aceasta se și făcu, peste refuzul prințului, – care *se ținu secret la noi*, – la 16/28 martie; *ibid.*, p. 54. Răspunsul ministrului Rogier; *ibid.*, p. 56. Raportul trimișilor; *ibid.*, p. 61 și urm. Regele-i promise, *pomenind vizita sa în țară la noi*. Rogier propunea pe ducele de Saxa-Coburg; *ibid.*, p. 64.

⁸ *Ibid.*, pp. 11-2, 16-7, Raportul de la Paris al lui Boerescu și Steege, și despre primirea plină de toate rezervele de la Viena; *ibid.*, pp. 36-8 și

Dar încă de atunci răsărea amenințarea unui conflict înarmat între Prusia și Austria, precum și a amestecului italian¹. Astfel, Austria nu îndrăzni să-i sprijine pe turci în voința lor de a rupe Unirea. Pentru a-l câștiga pe Napoleon, Guvernul austriac mergea așa de departe, încât admitea chiar și proclamarea independenței românești, sub acel prinț străin care însă n-ar fi nici italian, nici rus². Planul de a se împovăra cu anexarea Principatelor era hotărât respins³, deși Franța îl rezerva pentru alte împrejurări⁴, și, firește, Italia sprijinea proiectul⁵, pe când Clarendon era de părere că Francisc-Iosif are în seamă destule populații semi-barbare ca să nu-și mai adauge „patru milioane de sălbateci”⁶. Dar Țarul scria pe un raport asupra acestei chestiuni: „inadmissible jusqu'à la guerre”, și cercurile panslaviste, care aflaseră, se puneau în mișcare⁷.

La începutul lui martie toată lumea se înțelegea în sfârșit, pentru adunarea Conferinței la Paris, și Rusia singură, care propusese Constantinopolul, era socotită că vrea să susțină Poarta pentru anularea Unirii⁸. Discuțiile⁹ se începeau la 10

urm. Asupra întrevederii cu Drouyn de Lhuys; *ibid.*, p. 40 și urm. I. Ghica se adresa și lui Bălăceanu, agentul la Paris, plângându-se de Tillos; *ibid.*, pp. 38-40.

¹ Henry, *o.c.*, p. 204.

² *Ibid.*

³ *Ibid.*, pp. 205, 206-7. Se revine la ideea separării; *ibid.*, p. 208. no. 94 Drouyn de Lhuys era pentru tânărul Brâncoveanu, ca regent; *ibid.*, p. 208, no. 93; p. 209, no. 96.

⁴ *Ibid.*, pp. 217, 220-1, 231-2, 254-5, 281, no. 170. Odată Aali spunea că mai bine să se dea Principatele Austriei; *ibid.*, p. 299. Drouyn de Lhuys era mulțumit că nu s-ar opune Anglia. Cf. și *ibid.*, pp. 223-4.

⁵ *Ibid.*, pp. 231-2; p. 238, no. 131. Negocia, la Viena, scriitorul Massimo d'Azeglio.

⁶ *Ibid.*, p. 255, no. 50. Și Apponyi califica aspra gestul Italiei naționaliste. Negocieri între Italia și Prusia și opoziția rusească; *ibid.*, pp. 257-8. Alte lămuriri, pentru schimbul de vederi între Cabinete, în Riker, *o.c.*, p. 510 și urm.

⁷ Henry, *o.c.*, p. 212, no. 136.

⁸ *Ibid.*, p. 228.

⁹ V. și Riker, *o.c.*, p. 513 și urm.

ale lunii¹. Austriecii se bucurau că toate Puterile ar fi acum pentru separație². Drouyn de Lhuys ar vorbi deci numai pentru formă, la început, de vechea idee franceză³. De fapt, însă, *acesta revenea la prima politică, față de dorințele Românilor*⁴. Clarendon, care cerea numai o informare la fața locului, se ralia la același punct de vedere și i se răspundea la Paris că există și un Parlament, a cărui atitudine decide⁵.

A doua ședință a Conferinței (18 martie)⁶ pleca de la principiul integrității Imperiului Otoman. Dar Anglia trecu întâi de partea Austriei, contra prințului străin, susținut numai de reprezentanții Italiei și Prusiei⁷: îi trebuia un vot, în Adunarea în ființă sau într-un nou Divan ad-hoc, despre care se vorbi în hotărârea luată, ca să-și poată părăsi punctul de vedere⁸. *Dar reprezentanții Prusiei și Italiei, ai Franței și chiar al Rusiei trebuiau să recunoască dorința Românilor de a avea un prinț străin*, chiar dacă n-ar fi, acum, momentul de a li se acorda satisfacția⁹; plenipotențiarul rus stăruia că Moldova nu vrea Unirea¹⁰. Trimișii de la București, care ceruseră să fie ascultați în Conferință, invocând precedentele de la Congres nu fură admiși, dar Drouyn de Lhuys le îngădui a prezenta memorii și-i asigură că ar putea fi și întrebați, dar nu în ședință¹¹. Ceva mai târziu, o apropiere, măcar aparentă, se produse

¹ Henry, *o.c.*, p. 235 și urm.

² *Ibid.*, p. 214, no. 139.

³ *Ibid.*, pp. 236-7. Era pentru Brâncoveanu și bănuia că englezii vor propune pe Ion Ghica; *ibid.* Turcii preferau pe Știrbei; *ibid.*, p. 249, no. 145. – Candidați străini, Amedeu de Savoia, un Murat; *ibid.*, p. 290.

⁴ *Ibid.*, p. 236, no. 127.

⁵ *Ibid.*, pp. 248-9. Protocoalele, în *Charles I-er*, p. 12 și urm.

⁶ *Ibid.*, p. 22 și urm.; cf. v. Riker, *o.c.*, p. 521 și urm. A treia la 31; *Charles I-er*, p. 521 și urm. A patra la 4 Aprilie; *ibid.*

⁷ *Ibid.*, p. 252 și urm. Anglia se gândea la o nouă consultare a populațiilor; *ibid.*, p. 31.

⁸ *Ibid.* Cf. Henry, *o.c.*, p. 253. Cf. *ibid.*, p. 255 și urm. (Talleyrand, acum ambasador la Petersburg, sprijinea inteligent și puternic dreptul românilor). Cf. și *ibid.*, p. 258, no. 152.

⁹ *Charles I-er*, p. 27. Chestia fu, deci, „rezervată”.

¹⁰ *Ibid.*

¹¹ *Ibid.*, pp. 40-1. Memoriul lui din 3/15 Aprilie; *ibid.*, p. 93 și urm.

între Clarendon și Ministerul francez¹. Și ambasadorul austriac la Paris ajunsese să se întrebe: „Ce e de făcut față de patru milioane de locuitori, cari nu-și văd mântuirea decât în alegerea unui prinț străin, cari resping cu îndărătnicie orice altă soluție și cari știu bine că vor birui la urmă împotriva unei Europe desbinată și preocupate de alte interese?” De cealaltă parte, Musurùs asigura că „un ploton de Turci” poate impune orice românilor, și colegul său rus la Londra că ajung „cincizeci de piaștri” pentru a face să fie ales Domn orice boier³.

Pe când diplomația europeană dădea un astfel de faliment, Guvernul Provizoriu, care încerca o solie la regele Belgiei⁴, plătea păcatele acelor care participaseră la răsturnarea Domnului Unirii prin deplina păstrare a liniștii în țară, așa că se dezarmau dușmanii care așteptau numai să se producă tulburările ce ar fi motivat o intervenție, întrucât, de altminteri, aceasta poate fi socotită cu puțință în starea de atunci a Europei, gata de o nouă și uriașă încăierare. Cum Corpurile Legiuitoare arătau mai puțin simț al realităților, purcedând, față de englezii de la Calea Ferată, de francezii dezastruoasei concesiilor Godillot, la anulări care trebuiau să producă nemulțumiri la Londra și la Paris, se procedă, în această lună de martie chiar, la dizolvarea aleșilor lui Cuza-Vodă, care nu i se păreau destul de siguri noii Cărmuiri. Într-adevăr, *ei înțelegeau, după prelungirea sesiunii, să păstreze, „ca o Convenție națională”, puterea supremă, și nu voiau să îngăduie Locotenentei ieșite dintr-un complot dreptul de „a se adresa națiunii”*⁵. Se punea în vedere alegerea unei Constituante, care să țină seama de „principiile proclamate în acea zi memorabilă (11

¹ Henry, *o.c.*, pp. 201-3, 265 și urm., 268-9.

² *Ibid.*, pp. 262, 290 și urm.

³ *Ibid.*, p. 269. Drouyn ajungea la ideea provizoratului pe patru-cinci ani a unui „hospodar” până la îndeplinirea dorințelor românești; *ibid.*, p. 301, no. 196.

⁴ Riker, *o.c.*, p. 523 și nota 1.

⁵ *Charles I-er*, p. 55. Senatul fusese numai „închis”.

februarie), chemată să constituie una din cele mai frumoase pagini din istoria României”¹.

La început, se impuseră mai mult reprezentanții vechii clase stăpânitoare. Ion Brătianu, despre care s-a crezut că ar fi voit, la întoarcere, să-și însușească, prin puterile clubului, puterea supremă, se afla, cum s-a arătat, în Apus, însărcinat, acum, cu misiunea de a descoperi pe „prințul străin”. Rosetti, care voia să domine situația cu „40.000” de membri ai unei viitoare gărzi naționale, nu reuși să-și impună politica, invariabil revoluționară, în sensul de la 1848.

Dar în această atitudine, care putea să se mențină așa de greu în asemenea împrejurări, adăugându-se și nemulțumirea părții covârșitoare a armatei, indignată de actul de brigandaj de la Palat, – și regimentele de linie, și cele de lăncieri din București rămâneau legate de Florescu, puțin potrivit pentru o lovitură, și de Solomon, care dovedise că poate da una; meritul cel mare e al poporului românesc însuși. El arăta că, aproape fără conducere, scormonit de dibacea propagandă rusească, ispitit prin toate mijloacele și atât de puțin sigur de viitorul cel mai apropiat, știa să se stăpânească.

Răsplata nu putea să întârzie. În a patra ședință a Conferinței, la 19/31 martie, Drouyn de Lhuys putea vorbi astfel, admitând și ideea prințului străin: „Unirea e mai mult decât o dorință exprimată solemn: e o realitate care a intrat în actele diplomatice, ca și în fapte... E un fapt obligatoriu pentru toată lumea, atât timp cât nu s-a produs, în sens contrar, o manifestație spontană în sânul Adunării.”²

¹ Discutarea actului în Conferință la 19/31; *ibid.*, p. 57 și urm. Ghica vedea în discreditul Adunării un motiv al refuzului contelui de Flandra; *ibid.*, p. 112.

² *ibid.*, p. 59. Schimbarea în favoarea românilor a atitudinii engleze; *ibid.*, pp. 66-7, 69. Pentru atitudinea lui Aali-Pașa, v. raportul delegaților la Constantinopol; *ibid.*, p. 73 și urm. Aali vorbește frumos de legătura cu Poarta, „ancora” de scăpare față de Rusia, și opune exemplul Greciei libere, dar anarhice; se prezenta ca „Român”. Benigne observații ale lui I. Ghica; *ibid.*, pp. 122-3. Alte rapoarte ale lui Golescu; *ibid.*, p. 143 și urm.

Atitudinea lui I. Brătianu, strâns legat de interesul țării, trebuia să tragă greu în cumpănă.

Cel care fusese însărcinat, prin telegrama din 12/24 martie a lui I. Ghica, în care i se dădea voie să ceară de la Paris *orice propunere de candidatură*¹, – el demisionase din delegație pentru a lucra singur² – să dea țării un domn dintr-o dinastie străină, nu mai era, de mult, omul de la 1848, așa cum îl întrupa, și va continua să o facă până la sfârșit, bunul său prieten și „căuzaș”, Rosetti. O schimbare adâncă se petrecuse în omul care trăia modest, într-o familie fericită, binecuvântată cu mulți copii, la via, la moșioara sa de la Florica lângă Pitești. *Realitățile naționale îl readuseseră la el însuși.*

În adevăr, la suirea pe tron a lui Alexandru Ioan I, el prezentase un memoriu³, sprijinit pe acea cunoștință a istoriei pe care căuta să și-o însușească tot mai mult, și pusese înaintea noului domn român un întreg program de acțiune, care ar fi fost executat în folosul țăranilor de „un guvern național și liberal”. „Votul de la 24 ianuarie”, scria el, fără a apăsa pe punctul încă neîndeplinit al prințului străin, „a deschis o eră de întărire, de mărire și de fericire națională”⁴. Arăta că întâia datorie e lupta contra „boierilor”, încă îndușmăniți împotriva cu noua stare de lucruri. În locul lor, să se așeze puteri luate de la „sorgințele vii ale națiunii”. Astfel, el cerea să se inaugureze fără șovăire „drumul nou”, la deschiderea căruia, firește era gata să ajute. Ceva mai târziu, el își arăta, în *Românul*, credința că: „Alexandru Ioan I... trebuie să devie pentru noi toți simbolul unirii, nu numai a Principatelor, ci și a oamenilor”⁵. Merge până acolo, încât afirmă că a cere prinț străin – cum o făceau adversarii săi – „astăzi mi s-ar părea o cerere

¹ Nous sommes décidés et désireux de soutenir tout candidat qu'elle (la France) proposera et nous garantissons le succès; *ibid.*, p. 40. Și, de fapt, neputând desluși cifra sub care se ascundea primul propus, el declara că și pe acest necunoscut îl primește; *ibid.*, p. 40.

² *Ibid.*, pp. 45-6. El telegrafia că și Anglia primește prințul străin, care ar fi un Hohenzollern (14/26 martie); *ibid.*, p. 46. Evident era o iluzie.

³ I. Brătianu, *Scrieri*, p. 182 și urm.

⁴ *Ibid.*, p. 187.

⁵ *Ibid.*, p. 193.

facțioasă”¹. Nu-i trebuia acest monarh „ce ni l-ar scoate boierii din cutiuță”. Acesta n-ar fi fost în stare, în momentul războiului franco-austriac, să înarmeze țara, ceea ce e întâia datorie. I. Brătianu lupta și cu cei care pretindeau că a scăzut entuziasmul de la 24 ianuarie². Fostul conspirator de la Paris era apoi încredințat că: „emanciparea popoarelor este o fatalitate lipită de Napoleon al III-lea”³. Mult timp el nu intervine, deși deputat, în micile chestiuni curente, mărginindu-se a combate, la 1861, ideea unei colonizări, prin care ne-am pregăti să fim „niște paria ai Germanilor, cari pretind a domina de la Rin până la Marea Neagră”⁴. Ceea ce nu-l împiedica să aprobe lupta organizației pe care o numea acum „partidul național” pentru un alt program de realizări decât al trecătoarelor guverne ale lui Cuza⁵. În neajunsurile vremii el vedea la 1862 și nepuțința nației de a colabora cu alesul ei, în loc să se lase, la toate, în seama puterii de Stat⁶. Această voință a nației înseși o glori-fica el în marea manifestare războinică din America războiului de Secesiune⁷. În lupta cu Kogălniceanu la 1863, el a fost însă la nivelul oricărui orator de partid⁸. Și, în discutarea chestiunii țărănești, a „clăcașilor”, el răscoli cu adevărat istoric documentele vremurilor, fără a putea ajunge la o formulă a sa⁹.

La 1865, numai problemele de învățământ preocupau pe acel care totuși nu se desfăcuse din legăturile de club, care singure rețineau și pe prietenii lui. Icoana lui Lazăr îi răsărea înaintea, și întreaga pleiadă de scriitori ai vremii noi era glorificată de dânsul¹⁰; el apăra ideea, fericită, că Statul nu

¹ *Ibid.*, p. 194.

² *Ibid.*, p. 137 și urm.

³ *Ibid.*, p. 223.

⁴ *Ibid.*, p. 250.

⁵ *Ibid.*, p. 251 și urm.

⁶ *Ibid.*, pp. 261-5.

⁷ *Ibid.*, pp. 266-70.

⁸ El destăinuia că la 1859 Kogălniceanu cerea muntenilor să primească „un boier bătrân” ca Domn al Unirii; *ibid.*, pp. 297-8. De la 1864 el vorbește de „partidul liberal”; *ibid.*, p. 363.

⁹ *Ibid.*, p. 315 și urm. Dar trata de „ultra-socialist” pe Kogălniceanu. Cf. și scrisorile către acesta; *ibid.*, p. 347 și urm.

¹⁰ *Ibid.*, p. 390.